

Apuntament de problemes de fonètica històrica del català,
per P. BARNILS.

I

DE LES VOCALS PRETÒNIQUES O, U

1. Millor seria encara epigrafiar aquest capítol *De la vocal pretònica o*, car, bé que havent d'entrar també en compte la *u*, és principalment entorn d'aquella vocal que s'ofereix el problema. És cosa ja ben sabuda i arreu constatada que, en el parlar català del centre, tota *o* àtona, en general, és pronunciada *u* a despit de tota grafia i de tota raó etimològica (*bonic, vocal, tornar, comtessa, problema, portava, bolet*, etc., es pronuncien *bunik, bukál, turná, kumtésè, prublème, purtábè, bulet*, etc.), no existint ni tan sols un cas d'excepció per a les paraules de procedència netament sàvia.

2. ¿D'on arrenca aquest fet tan potent i generalitzador de la nostra fonètica històrica? La seva mateixa extensió i preponderància ja indiquen que no és pas una cosa moderna ni de pocs anys. Si així fos, constataríem encara llacunes a omplir en el territori avui envaït *o*, almenys, una mancança de fixament en la producció del fenomen. D'altra banda, els documents antics ja ens n'acusen l'existència real, per si la consideració apuntada pogués semblar fruit d'una apreciació merament teòrica de l'evolució lingüística.

Diguem, encara, per endavant, que aquest canvi fonètic de *o > u* l'atribuïm, com a causa propulsora inicial, a la influència d'una *i* tònica.

3. Així, constatem una *u* en lloc de *o*, sota la influència d'una *i*, en exemples com aquests : *de ipso mulino que dicunt toro*

(*Templ.*,¹ 37. 1. a. 998); *ipsa devesa subirana* (*Templ.*, 13. 45. a. IIII); *uno chavallo et uno pūli* (*Templ.*, 71. 10, 11. a. II5I); *cingle subira* (*Hom.*,² 14. 8.; 23. 4. a. II98); *I cabral et cuxins* (*Hom.*, 23. 4. a. II98); *rechulira fut.* (*Pu.*,³ I. 13, 18 1/2 s. XI); *no ten descubrirei* (*Alart*,⁴ III, 283, 12. a. 1088).

4. Del segle XIII enllà, amb la major abundància de documents, es troben també més, com és natural, els exemples: *la serra subirana* (*Ser.*,⁵ 524. 17. a. 1250); *pūplications* (*Ser.*, 525. 25. a. 1252); *cūminals* (*Ser.*, 529. 12. a. 1251); *cūminal* (*Ser.*, 529. 19. a. 1251); *moss. luyss palancha* (*Congr.*,⁶ I. 476. 46. a. 1434 [Eivissa]); *Guillelmi de ruuira* (*Congr.*, II. 782. 7. [Vich] a. 1289); *punir* (*Congr.*, I, 95. 42. 45. [Solsona] 1/2 s. XIII); *fugir* (*Pijo.*,⁷ 384. 2.); *cūmplir* (*Ser.*, 524. 12. a. 1317); *suspita* (*Usat.*,⁸ 300.) 11; *pūbils* (*ib.*, 300. 35.; 301. 1.); *sufrirea* (*ib.*, 316. 3.); *tuduria* (*ib.*, 325. 40.); *suplicam* (*Cult.*,⁹ LXVI. 6. a. 1327); *sūpplicaran* (*ib.*, LXVI. 9. a. 1327); *cūsi* (*ib.*, LXXV. 1. a. 1328); *suplic* (*ib.*, LXXIX. 13. a. 1328); *accurriments* (*ib.*, CCI. 5. a. 1362); *bursaquins* (*ib.*, CCXIII. 22. a. 1365.; CCXV. 23. a. 1366); *cullidor* (*ib.*, CCCIV. 2. a. 1379); *Luis* (*ib.*, CCCXXXV. 1, 4. a. 1382); *murir* (*ib.*, CCCXXXVI. 15. a. 1397); *sufficientment* (*Templ.*, 542. 27. s. XIV); *cuxins* (*ib.*, 563. 40. a. 1395; *Cult.*, DXI. 17. a. 1409); *uffici* (*Alart*, VII. 49. 20. a. 1306); *Bernat cudina* (*Est.*,¹⁰ I. 373;

1. J. Miret i Sans, *Les cases de Templers y Hospitalers en Catalunya. Aplech de noves y documents històrics*. Barcelona, 1910.

2. J. Miret i Sans, *El més antich text literari escrit en català*. Barcelona, 1906.

3. P. Pujol, *Documents en vulgare dels segles XI, XII & XIII procedents del bisbat de La Seu d'Urgell*. Barcelona, 1913.

4. *Documents sur la langue catalane des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne*. *Rev. des Langues Romanes*, III.

5. *Patrius Sermo*. Col·lecció de documents publicats en el volum del Primer Congrés de la Llengua Catalana, per J. Miret i Sans.

6. *Congrés d'Historia de la Corona d'Aragó dedicat al rey En Jaume I y a la seua època*. Barcelona, 1909.

7. Pijoan, *Un nou viatge a Terra Santa en català* (*Anuari de l'I. d'E. C.*, 1907).

8. Mn. Josep Gudiol, *Traducció dels Usatges, les més antigues Constitucions de Catalunya y les costumes de Pere Albert*. (*Anuari de l'I. d'E. C.*, 1907.)

9. A. Rubió i Lluch, *Documents per l'història de la Cultura catalana mig-èval*, t. I. Barcelona, 1908.

10. Documents publicats per Mn. J. Gudiol en *Estudis Universitaris Catalans* (1907-1908).

26, 37.; 374. 2, 17 [Vich], a. 1511); *tubies*, Tobias (*ib.*, II. 33. 12. a. 1527. [Barcelona]); *brunyit* (*ib.*, II. 33. 8. a. 1527 [Barcelona]); *casa subirana* (*Est.*, I. 293. 20. a. 1503 [Vich]); *cumplidament* (*ib.*, I. 294. 32. a. 1504 [Vich]); *culliria* (*Ard.*,¹ I. 200. 17); *cumpliment* (*ib.*, I. 100. 26); *se reculi* (*ib.*, I. 90. 23); *aculliment* (*ib.*, I. 29. 32); *umplides* (*Mussafia*, Sete. v. 797); *cuylides* (*ib.*, Sete. v. 796); *suplit* (*Est.*, I. 373. 13. a. 1511 [Vich]); *ruhins* (*ib.*, II.; 150. 2. s. XVI [Vich]); *surgi* (*Ard.*, I. 30. 29); *recullita* (*ib.*, I. 40. 8); *collucacio* (*ib.*, I. 482. 9); *Luis de Gualbes* (*ib.*, I. 229. 3); *Luis Agosti* (*ib.*, I. 229. 3); *cullita* (*ib.*, I. 19. 28, 31); *Luis Palat* (*ib.*, I. 378. 11).

5. Els exemples aportats amb la grafia *u* no són, com pot suposar-se, els únics que concorren, sobretot en els monuments més antics. Els casos amb *o* són els més abundants, i fins alternen sovint en paraules iguals. Pot comparar-se la llista de les següents amb les que deixem apuntades més amunt (§ 3):

uoliem (*Pu.*, VIII. 2. a. 1242); *morir* (*ib.*, VIII. 30. a. 1242); *obligades* (*ib.*, X. 3. a. 1248); *compliment* (*ib.*, X. 6. a. 1248); *soplicaren* (*ib.*, XVI. 13. a. 1251); *molins* (*ib.*, IV. 14. s. XII); *mori* (*ib.*, IV. 17. s. XII); *loui* (*ib.*, IV. 20. s. XII); *los molins* (*ib.*, IV. 37. s. XII); *soferi* (*Hom.*, 41. 24); *sofrir* (*ib.*, 43. 17); *ponits* (*Cong.*, I. 89. 10. 1/2 s. XIII [Solsona]); *resocitat* (*Pijo.*, 375. 25. etc.); *complir* (*ib.*, 383. 21.; *Pu.*, IX. 47. a. 1244); *compliment* (*Ser.*, 525. 12. a. 1252); *complits* (*ib.*, 527. 2. a. 1251); *acomplir* (*ib.*, 527. 4. a. 1251); *cominaler* (*ib.*, 528. 7. a. 1251); *escondir* (*ib.*, 528. 8. a. 1251); *cominal* (*ib.*, 529. 9, 15. a. 1251); *sofficientment* (*Templ.*, 542. 30. s. XIV); *coxins* (*ib.*, 563. 42. a. 1395); *coxi* (*Alòs*,² 18. 5.); *cosi* (*Cult.*, CLXIII. 10. a. 1352); *cobrir* (*ib.*, CCCLVII. 6. a. 1384); *coxins* (*ib.*, DXI. 11, 21. a. 1409); *pobil* (*Usat.*, 301. 7); *soferit* (*ib.*, 315. 3); *topias* Tobias (*Est.*, II. 33. 12. a. 1527 [Barcelona]); *bronyit* (*ib.*, II. 31. 12, 17, 20. etc. a. 1526 [Barcelona]); *Loys March* (*Ard.*, I. 389. 23, 24, 31); *cumplidament* (*Est.*, I. 295. 13. a. 1504 [Vich]); *codina* (*ib.*, I. 378. 26, 27. a. 1513; 379. 5. 13. a. 1516 [Vich]); *fogi* (*Ard.*, I. 6. 29); *fogis* (*ib.*, I. 11.

1. *Manual de novells Ardits.*

2. R. d'Alòs, *Inventaris de Castells catalans.*

34); *sospita* (*Usat.*, 320. 5; 323. 24. etc.); *recollis* (*Ard.*, I. 197. 22); *collir* (*ib.*, I. 200. 9); *Sant Agosti* (*ib.*, I. 152. 7.; 162. 19); *coyna* (*ib.*, I. 118. 13); *se recolli* (*ib.*, I. 40. 14, 22); *sopplicat* (*ib.*, I. 393. 6); *sopplicacio* (*ib.*, I. 393. 19); *Lois Siment* (*ib.*, I. 216. 9).

6. Si, constatat el fet d'una influència assimilativa de la vocal anterior extrema tònica sobre la *o* precedent, tractem de determinar l'època del fenomen, la qüestió no pot pas resoldre's amb massa senzillesa. Atenent-nos als fets, hauríem de dir que la pronunciació *u* de la *o* pretònica comença l'any en què constatem la primera grafia equivocada en aquest sentit. Mes, si tenim en compte que, per regla general, l'ortografia representa una etapa arcaica en la història de la llengua, el cas que estudiem hagué de tenir lloc en època més reculada. Anotem encara aquests escassos exemples, que, sota aquest respecte, són ben significatius, per tractar-se de textos en llatí: *dono omnes pasturals* (*Alart*, III. 271. 14. a. 976); *filia de loucia femena* (*Pu.*, III. 2. a. 1131); *nonas febroarii* (*Templ.*, 33. 13. a. 1137); *mense febroarii* (*ib.*, 104. 22. a. 1164). *potestatem teu d'vnare* (*Alart*, III. 287. 31. a. 1148);

7. Davant d'aquests resultats, cal rectificar l'opinió de B. Schädel,¹ segons el qual «la ó (?), en posició àtona, manifesta ja des del segle XII la tendència a esdevenir *u*, i això principalment davant de consonant nasal». Advertim de pas que els exemples que l'esmentat autor reproduueix dels *Sete Savis* en pro de la *o*² (*destrohida, fogir, orina, ponit*) no són pas els de més força provatòria. L'altra qüestió suscitada sobre si la vocal pretònica va pronunciar-se *o*, *o* o bé *o*, s'escapa al nostre judici. Quant al so primer que B. Schädel li assigna, no el creiem pas prou assegurat. D'altra banda, per ço que hi coneixem, els dialectes catalans que avui encara no confonen les vocals àtones tendeixen més generalment a la pronunciació de *o* oberta.

8. Ateses les dades precedents, el problema ens sembla resoldre's per ell mateix en el sentit més amunt (§ 2) assenyalat.

1. *Untersuchungen zur katalanischen Lautentwicklung* (p. 13).
2. *Loc. cit.*

La pronunciació de *o* pretònica com a *u* té els seus orígens en un fet d'assimilació articulatòria regressiva de la *i* tònica. Aquesta assimilació s'ha anat generalitzant fins a arribar a envair totes les *o* que es trobaven en condicions diferents d'aquella respecte de la vocal tònica. Afegim aquí que aquesta generalització degué ésser prosperada per la pronunciació *u* d'altres *o* fonèticament canviades sota la influència d'altres consonàntics.

Al fenomen anteriorment anotat i que, que recordem, no havia estat posat encara de relleu d'una manera directa, no sabríem afegir, per via d'illustració, cap altre fet lingüístic, d'un abast prou intens i comprovat, com el que ocorre en el domini de les llengües germàniques, conegut per *Umlaut*.¹ Aquí, però, l'assimilació articulatòria, contràriament a ço que diem del català, es fa de la vocal post-tònica a la tònica. En altres termes: la transmissora de l'assimilació en català és una *i* tònica; en les llengües germàniques una àtona final. Comparin-se amb els exemples damunt citats els de l'antic alt-alemany: *gast-gesti*; *anst-ensti*; *lamb-lembir*; *jaru-feris-ferit*; *hût-hiute*; *chrût-chriuter*, etcètera.² Si bé les teories exposades per explicar aquest fenomen difereixen entre elles,³ en el fons totes vénen a coincidir en el mateix: que es tracta d'un fet d'assimilació. Però, quant al català particularment, manca determinar si és fundat la nostra asserció (§ 2) per explicar la pronunciació actual de *u*. Adverteixi's que, en vell alemany, l'*Umlaut* té una preponderància major que la que pretenim de moment per al català. Feta aquesta observació, resta'ns dir que en català mateix tampoc manquen en absolut casos ben iguals als del germànic: *nuvi*, *siti bistî* (bèstia), *sîpia*, *sînia*, *espîcia*, etc.

Però, fins no volent admetre aquesta explicació d'ordre psico-lingüístic, pel que pugui tenir d'aventurada, resta en peu el fet al qual, per altra part, no ha mancat qui atribuís una

1. Sobre la traducció del mot en llengües altres que l'alemany, cf. W. Foerster: *Zeitschrift für rom. Phil.*, (III, 488).

2. W. Braune, *Althochdeutsche Grammatik* (Halle, 1911. §§ 26, 27, 42).

3. Sievers, *Phonetiks* 281; Hadwiger, *Romanische Forschungen*, XX, 736; Wilmanns (v. Braune, loc. cit., p. 45); Wislicenus, *Indogermanische Forschungen*, XXIII, 286.

causa merament fisiològica, fundant-se en un examen minuciós de les articulacions sotmeses a un estudi experimental.¹

9. Al nostre entendre, el fonament de la nostra asserció (§ 2) és indubtable. Fins deixant a part el testimoni de les grafies antigues, i suposant que la pronunciació general de *u* s'hagués anat imposant de mica en mica, el fet hauria de tenir una explicació. I aquesta, quina podria ésser? Com a cosa de comoditat científica, podria admetre's l'opinió segons la qual la vocal *o* pretònica, relaxant-se, s'ha anat obscurint paulatinament fins a tornar *u*,² paral·lelament a ço que es podria suposar per la *a* tornant *e*. Mes aquesta explicació, que per al desenrotllament de la *a* i *e* àtones en *ε* seria plausible, resulta completament fora de lloc aplicada a la *o* canviant-se en *u*. Si fos el canvi invers de *u* > *o*, resultaria més probable. I es comprèn: Per a l'articulació d'una vocal com la *o*, prescindint ara dels matisos que pogué tenir en el català més antic, és indubtable que la llengua tenia un grau determinat de tensió; i, suposant-la relaxada, direm que tenia almenys una determinada posició. El passatge de la *o* a la *u*, ultra un augment en la quantitat de l'aire exirat,³ implica fisiològicament un canvi de posició, un esmerç de força articuladora, tota vegada que l'arrel de la llengua, en lloc d'afluixar-se en la seva acció, ha de muntar vers el vel del paladar a la posició necessària per a la producció de la vocal. Afegim, encara, que aquest lleu moviment ascendent de la llengua és simultani, va acompanyat d'un altre moviment cap endavant, dintre la regió posterior de la boca, segons les minucioses observacions dels fonetistes. No pot parlar-se, doncs, en el canvi de *o* en *u*, d'un relaxament de múscles per deduir-ne l'obscuriment de la vocal. La tensió necessària per a la *u* ha hagut d'ésser imposada, i aquesta imposició ja indicàvem com havia començat. I en això sí que el català i el vell alt-alemany coincideixen. La imatge fonètica d'un fonema s'ha anticipat en la consciència de l'indi-

1. V. Laclotte, *La Parole* (1899, p. 177 i ss.), i Rousselot, *Principes de Phonétique expérimentale*, II, p. 983 i ss.

2. Comp., p. ex. : Klinghardt, *Artikulations- und Hörübungen* p. 218 ff.).

3. Rousselot, *Principes*, II, p. 1061.

vidu parlant, sortint-ne afectada ja l'articulació del so que ha d'ésser pronunciat immediatament.

10. I, per si ni les indicacions fornides pels textos antics ni l'explicació fisiològica donada poguessin ésser prou a convèncer, tenim encara avui el fenomen que es reproduïx alligador en els nostres dialectes. Així tenim que en mallorquí es constata que les vocals àtones es conserven clares en alguns parlars, però que en altres tenen *u* quan la vocal tònica de la paraula és una *i*.¹

Nosaltres mateixos podem donar fe d'aquesta particularitat, que havem trobat confirmada en els estudis fets en el mateix domini. Però hi ha més. El fenomen no és solament una característica d'alguns parlars de les Balears, sinó que es presenta també en determinats punts del català continental. Així, en les nostres llibretes de notes, corresponents a enquestes fetes a Guissona i a Andorra, trobem formulable la mateixa llei.

11. D'altra part, no manquen dialectes que han degut recórrer un camí contrari a l'exposat fins aquí, i, en conseqüència, presenten avui generalitzada la pronunciació de *o* com a *o* fins en aquells casos en què la paraula d'evident procedència culta reclamaria la pronunciació *u*. Aquests dialectes seran, naturalment, aquells en els quals la confusió de les vocals àtones no ha estat operada: el mallorquí i el valencià en general.

No cal dir que aquest estat de coses es reflecteix també els monuments escrits de les contrades respectives, de la manera més eloqüent.

12. L'adducció d'aquests fets, que vénen a confirmar encara la nostra opinió respecte de la $u < o$, ha de cercar-se en un sentit contrari: ço que en el català central i en dialectes isolats (§ 10) és degut a una assimilació, en les alludides modalitats del valencià i del mallorquí és degut a una dissimilació articulatòria. Amb la qual cosa es pot veure i jutjar de la intensitat amb què degué operar, en una època donada, la *i* quan constatem encara elements que es resisteixen a ésser absorbits per ella. Ara,

1. A. Alcover, *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, IV, (1909).

esbrinar fins a quin punt la naturalesa de la *i*, en els diferents dialectes, ha estat diferent, o, ço que ve a ésser el mateix, trobar el per què dintre del català uns dialectes han evolucionat d'una manera i altres d'una altra, cau fora del marge del present estudi. Ço que és ben interessant, i dóna prou a pensar, és que, amb tot i considerar-se el català de les Balears i el de València com una ramificació del català central, no tingui les característiques d'aquest, sobretot quan, com havem vist, el canvi fonètic de *o* en *u* data de molt abans, és d'època molt anterior a la de la conquesta d'aquelles terres per les hosts del rei En Jaume.